

О. В. Швець,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА АНАЛІЗУ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВ

У статті охарактеризовано основні методологічні принципи аналізу номінативних речень різноструктурних мов: антропоцентризм, структуралізм, функціоналізм, принцип системного підходу, принцип семантико-когнітивного підходу, кожен з яких сприятиме комплексному вивченню предмета дослідження. Методологічною основою дослідження, яке проводиться, є чотири етапи, слугуватиме ряд методів лінгвістичного аналізу: метод суцільної вибірки, зіставний метод, компонентний аналіз, опозиційний аналіз, методика безпосередніх складників, семантико-когнітивний аналіз.

Ключові слова: антропоцентризм, функціоналізм, принцип системного підходу, принцип семантико-когнітивного підходу, метод суцільної вибірки, зіставний метод, компонентний аналіз, опозиційний аналіз, методика безпосередніх складників, семантико-когнітивний аналіз.

В статье охарактеризованы основные методологические принципы анализа номинативных предложений разных структурных языков: антропоцентризм, структурализм, функционализм, принцип системного подхода, принцип семантико-когнитивного подхода, каждый из которых будет способствовать комплексному изучению предмета исследования. Методологической основой исследования, которое будет проводиться в четыре этапа, будут служить ряд методов лингвистического анализа: метод сплошной выборки, сопоставительный метод, компонентный анализ, оппозиционный анализ, методика непосредственных составляющих, семантико-когнитивный анализ.

Ключевые слова: антропоцентризм, функционализм, принцип системного подхода, принцип семантико-когнитивного подхода, метод сплошной выборки, сопоставительный метод, компонентный анализ, оппозиционный анализ, методика непосредственных составляющих, семантико-когнитивный анализ.

The article characterizes the main methodological principles of the analysis of nominative sentences of languages with different structures: anthropocentrism, structuralism, functionalism, the principle of systematic approach, the principle of semantic-cognitive approach, each of which will contribute to the comprehensive study of the subject of research. The methodological basis of the study, which will be conducted in four phases, will serve a number of methods of linguistic analysis: the method of continuous sampling, contrastive analysis, componential analysis, oppositional analysis, the immediate constituent analysis, semantic-cognitive analysis.

Key words: anthropocentrism, functionalism, the principle of systematic approach, the principle of semantic-cognitive approach, the method of continuous sampling, contrastive analysis, componential analysis, oppositional analysis, the immediate constituent analysis, semantic-cognitive analysis.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики є дослідження одиниць синтаксису. Незважаючи на значні напрацювання у цій галузі, вивчення його одиниць у руслі принципів антропоцентризму, структуралізму, функціоналізму, системного та семантико-когнітивного підходів у їх взаємозв'язку з процесами пізнання, мислення, мовленнєвої діяльності та міжособистісної комунікації продовжує перебувати у центрі уваги науковців. Першочерговим завданням новітніх наукових розвідок є розробка методології лінгвістичних досліджень лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень різноструктурних мов, що й зумовило **актуальність** цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження теорії номінативних речень присвячено праці представників різних наукових напрямів: системно-функціонального (О. М. Пешковський [16], О. О. Шахматов [22]), структурно-семантичного (В. В. Бабайцева [1], Н. С. Валгіна [3]) та функціонального (П. О. Лекант [12]).

Структурно-семантичний аспект номінативних речень досліджено на матеріалі української (І. М. Сушинська [18]), італійської (О. Т. Кундис [11]) та кумикської (Р. М. Османова [15]) мов. Вивчення функціональних особливостей номінативних речень здійснювалося на матеріалі української (З. Г. Коцоба [8], З. З. Коржак [7]) та башкирської мов (Р. Я. Хуснетдінова [21]). Комунікативно-прагматичний аспект номінативних речень російської мови досліджувала О. Ю. Мокроусова [14]. У зіставному аспекті номінативні речення були досліджені З. А-Д. Біджієвим [2] на матеріалі карачаєво-балкарської, російської й англійської мов, а також О. В. Гофман [4] на матеріалі російської, англійської та німецької мов.

Проте, на сьогодні відсутня методика аналізу номінативних речень у різноструктурних мовах, спробу розробки якої зроблено у рамках цієї розвідки.

Метою статті є апробація методики виявлення лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень шляхом розробки їх поетапного аналізу.

Завдання статті: охарактеризувати методологічні принципи, на яких буде базуватися наше дослідження, та описати методику виявлення лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень англійської, французької та української мов.

Виклад основного матеріалу. Процес дослідження номінативних речень з точки зору їх лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик відбуватиметься шляхом використання низки методологічних принципів і проходитиме у кілька етапів.

У ході виявлення лінгвокогнітивних, структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень різноструктурних мов основоположним буде **принцип антропоцентризму**, оскільки

ки мова є найважливішою функціонально-відмінною рисою людини як біологічного виду, продуктом її діяльності, яку неможливо вивчати поза самою людиною.

У зв'язку з тим, що суть антропоцентризму як основного принципу лінгвістичних досліджень полягає у перебуванні у центрі уваги дослідника особистості носія мови, ми використаємо його для встановлення структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень у досліджуваних мовах з метою врахування ролі людського фактору у конструюванні цього типу речень, у залежності від комунікативного наміру мовця, його життєдіяльності, їх функцій у мовленні [5].

Наступним принципом нашого дослідження буде **структуралізм** для якого характерне розуміння мови як чітко структурованої знакової системи і прагнення до суворого формального її опису. Оскільки для структуралізму характерне прагнення до розгляду системи мови в цілому і виявлення системних відношень між мовними одиницями, ми використаємо його для встановлення структурно-семантичних особливостей номінативних речень досліджуваних мов [9].

Не менш важливим принципом сучасних лінгвістичних досліджень є **функціоналізм**, який передбачає вивчення мови у дії, у виконанні нею певних функцій. Функціоналізм відрізняється тим, що інтегрує різнорівневі мовні засоби – морфологічні, синтаксичні, словотвірні і лексичні – на основі спільності їх функцій. Предметом його аналізу є єдності, що мають функціональну основу. Представники функціоналізму ставлять завдання – пояснення мовної форми її функціями [19].

Розробляючи ідеї функціоналізму, французький лінгвіст А. Мартіне сформулював і описав принцип економії як найважливіший фактор історичного розвитку мови. Згідно з цим принципом, зміни у мові є компромісом між потребами комунікації і прагненням людини до мінімізації зусиль, що знайшло свій вияв у використанні індивідуумом номінативних речень, структура яких є одним із прийомів економії мовних засобів [23].

Завдяки використанню принципу функціоналізму, у процесі дослідження номінативних речень різноструктурних мов будуть розкриті механізми функціонування мови у її взаємодії з людиною, яка пізнає світ.

У тісному взаємозв'язку з принципом антропоцентризму до вивчення мовних явищ перебуває **принцип системного підходу**, який полягає у тому, що кожне явище слід розглядати у системі, тобто у його зв'язках із іншими явищами тієї системи, до якої воно належить [9]. Як слушно зазначає М. П. Кочерган, «лінгвісту важливо з'ясувати, що в мові зумовлено внутрішньосистемними зв'язками, а що – позамовною дійсністю» [9].

У ході нашого дослідження принцип системного підходу застосовуватиметься у процесі системного вивчення основних характеристик номінативного речення різноструктурних мов та виявлення універсалій, а також схожостей і розбіжностей у їх структурі і семантиці, позиційних характеристиках, сполучуваності слів у речення шляхом співставлення фактичного матеріалу.

Принцип **семантико-когнітивного** підходу, що відкриває нову перспективу дослідження співвідношення мовних одиниць і відповідності концептуальних рівнів, виступатиме каталізатором процесу вивчення лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень різноструктурних мов, оскільки дозволить виявити когнітивні передумови семантичного поєднання слів у речення та процесу їх взаємодії з метою вираження певного комунікативного змісту [13].

Принцип семантико-когнітивного підходу до лінгвістичних досліджень, що розвивається сучасними лінгвістами, полягає у вивченні співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів із когнітивними. Оскільки глобальною одиницею мисленнєвої діяльності людини і приналежністю її свідомості є концепт, у ході виявлення лінгвокогнітивних характеристик номінативних речень різноструктурних мов нами буде використане поняття «синтаксичного концепту», що є концептом репрезентованим синтаксичними одиницями. Використання синтаксичного концепту дозволить отримати інформацію про тип ситуації вираженої структурною схемою речення, і представленої у вигляді типової пропозиції, до якої мислення людини відносить фрагмент дійсності, що спостерігається нею [13].

Принцип семантико-когнітивного підходу у лінгвокогнітивних студіях засвідчує, що шлях дослідження від мови до концепту є найнадійнішим і що аналіз мовних засобів дозволяє найпростішим і найефективнішим способом виявити ознаки концептів і моделювати концепт.

Процес дослідження номінативних речень різноструктурних мов з точки зору їх лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик відбуватиметься шляхом використання різних методів лінгвістичного аналізу і проходитиме у чотири етапи.

На **першому етапі** дослідження за допомогою методу суцільної вибірки з україномовних, англійськомовних і франкомовних художніх творів XIX–XX століть буде здійснено відбір фактичного матеріалу.

На **другому етапі** за допомогою структурного методу буде охарактеризовано структурно-семантичні особливості номінативних речень різноструктурних мов.

Структурний метод як головний спосіб аналізу мови у структуралістській парадигмі представлений різноманітними методиками синхронного аналізу мовних явищ як варіантів складників цілісної системи мови – інваріантів, які перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії відношень. У межах нашого дослідження структурний метод буде представлений методиками компонентного й опозиційного аналізу, а також методикою безпосередніх складників.

Компонентний аналіз використовуватиметься з метою дослідження семантики номінативних речень шляхом їх розкладення на мінімальні семантичні складники з тим, щоб виявити і представити їх семантичну структуру та встановити диференційні ознаки [6].

Опозиційний аналіз застосовуватиметься для виділення різних типів номінативних речень, визначення їх класифікації на підставі семантично релевантної розбіжності за однією диференційною ознакою при схожості

інших, тобто опозиції та полягатиме у відборі категоріальних (інваріантних) диференційних ознак, суттєвих для номінативних речень різноструктурних мов, та їх інтерпретації [6].

Методика безпосередніх складників є сукупністю процедур представлення синтаксичної структури речення у вигляді розкладення цілого на його складники, компоненти яких також можуть бути розкладені на менші компоненти до рівня кінцевих складників [6].

У процесі дослідження номінативних речень різноструктурних мов методика *безпосередніх складників* використовуватиметься з метою виявлення і представлення синтаксичної структури номінативних речень з урахуванням ієрархічних відношень між їх членами (аналіз) та виявлення і представлення породження речення (синтез).

На *третьому етапі* структурно-семантичний аналіз слугуватиме для виявлення змін у структурно-семантичній організації номінативних речень різноструктурних мов, встановлення базових синтаксичних моделей і семантичних типів реалізації номінативного речення.

На *четвертому етапі* метод семантико-когнітивного аналізу надасть нам можливість у процесі лінгвокогнітивного дослідження перейти від змісту значень до змісту концептів, що становить особливий етап опису – когнітивну інтерпретацію. Когнітивна інтерпретація – той етап семантико-когнітивного аналізу, без якого дослідження продовжує залишатися у рамках лінгвістичної семантики.

Для вивчення концепту більшість мовознавців вважають доречним використовувати метод концептуального аналізу, метою якого, як зазначає О. О. Селіванова, є «реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду» [17; с. 7]. Цей метод передбачає моделювання й опис концептів і векторність від думки до слова (а при семантичному аналізі – від слова до думки), від знань до знака.

Займатися концептуальним аналізом означає аналізувати концепти, вважає Р. М. Фрумкіна [20; с. 27]. Такої ж точки зору дотримується Є. М. Учайкіна, відзначаючи, що роботи, присвячені вивченню концептів, об'єднані однаковою розумінням мети методу компонентного аналізу як комплексного підходу до реконструкції та фіксації уявлень, понять носіїв мови [20; с. 23].

«Концептуальний аналіз є пошуком тих загальних компонентів, що підведені під один знак», відзначає О. С. Кубрякова [10; с. 85]. Однак концептуальний аналіз ґрунтується не лише на абстрактних схемах, а і є описом кореляції конкретних структур знань.

Метод концептуального аналізу полягатиме у дослідженні сполучуваності одиниць, що становлять синтаксичний концепт, тобто структурну схему простого речення, різновидом якого є номінативне речення.

На всіх етапах дослідження шляхом використання методу *зіставлення* будуть встановлені універсальні, особливі та специфічні риси у структурі, семантиці і прагматиці номінативних речень різноструктурних мов, а також закономірності їх функціонування у мовленні.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Основними методологічними принципами нашого дослідження будуть антропоцентризм, структуралізм, функціоналізм, принципи системного та семантико-когнітивного підходів, кожен з яких сприятиме комплексному вивченню предмета дослідження.

Для досягнення поставленої мети та розв'язання сформульованих завдань у дослідженні буде використано низку методів лінгвістичного аналізу, що слугуватиме для виявлення структурних, семантичних і функціональних особливостей номінативних речень; визначення їх універсальних та специфічних рис; встановлення базових синтаксичних моделей та семантичних типів реалізації номінативного речення; дослідження комунікативних особливостей номінативних речень; визначення й опису семантичної структури номінативних речень; узагальнення отриманих шляхом суцільної вибірки мовних одиниць і виведення закономірностей функціонування номінативних речень у різноструктурних мовах.

Література:

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке / Вера Васильевна Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.
2. Биджиев З. А-Д. Односоставное номинативное предложение в карачаево-балкарском языке : в сопоставлении с русским и английским языками : дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.02, 10.02.20 – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / З. А-Д. Биджиев. – Махачкала, 2009. – 160 с.
3. Валгина Н. С. Современный русский язык : Синтаксис : [учебник] / Нина Сергеевна Валгина. – [4-е изд., испр.]. – М. : Высшая школа, 2003. – 416 с.
4. Гофман О. В. Односоставные предложения в русском, английском и немецком языках в сопоставительном аспекте: автореф. дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.20. – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О. В. Гофман. Уфа, 2006. – 27 с.
5. Дементьева И. А. Антропоцентрический подход к исследованию когнитивной и лингвокультурной деятельности человека // Известия Самарского научного центра Российской академии наук / И. А. Дементьева. – Самара, 2013. – Т. 15. – №2. – С. 176–180.
6. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований лингвистике : [учебное пособие] / Зоя Ивановна Комарова. – 3 изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2014. – 820 с.
7. Коржак З. З. Виразення експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасних українських художніх текстів) : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / З. З. Коржак. – Івано-Франківськ, 2007. – 22 с.

8. Коцюба З. Г. Експресивність номінативних речень як перекладознавча проблема (на матеріалі англійської та української мов) : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10. 02. 16 «Перекладознавство» / З. Г. Коцюба. – Київ, 2001. – 16 с.
9. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – видання 2-ге, виправлене і доповнене. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
10. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке : Язык и порождение речи / отв. ред. Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – С. 4–185.
11. Кундис О. Т. Структурні та семантичні особливості номінативних речень в італійській мові // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови / О. Т. Кундис. – Львів, 2013. – Вип. 21. – С. 165–170.
12. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / Павел Александрович Лекант. – М. : Высшая школа, 2004. – 247 с.
13. Методологические проблемы когнитивной лингвистики : Научное издание / под редакцией И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – 182 с.
14. Мокроусова О. Ю. Номинативное предложение как единица текста : коммуникативно-прагматический аспект : дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.01. – «Русский язык» / О. Ю. Мокроусова. Ростов-на-Дону, 2011. – 193 с.
15. Османова Р. М. Номинативные предложения в современном кумыкском языке : автореф. дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.02. – «Языки народов РФ (Тюркские языки)» / Р. М. Османова. Махачкала, 2006. – 26 с.
16. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – [8-е изд., доп.]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
17. Селіванова О. О. Проблеми концептуального моделювання в сучасних мовознавчих студіях // Лінгвістичні студії : Зб. наукових праць. – Черкаси-Брама-Україна. – 2006. – Вип. 2. – С. 7–13.
18. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10. 02. 01 – «Українська мова» / І. М. Сушинська. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
19. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / под редакцией А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1987. – 348 с.
20. Учайкина Е. Н. Концептосфера БОГАТСТВО в англосаксонской картине мира: концептуализация и категоризация : дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.04. «Германские языки» / Учайкина Евгения Николаевна – Владивосток, 2005. – 197 с.
21. Хуснетдинова Р. Я. Номинативные предложения в современном башкирском языке : автореф. дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.02. – «Языки народов РФ (Башкирский язык)» / Р. Я. Хуснетдинова. Уфа, 1998. – 29 с.
22. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов ; [вступ. статья д-ра филол. наук, проф. Е. В. Клобукова; редакция и комментарии проф. Е. С. Истриной]. – [3-е изд.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
23. Martinet A. Syntaxe générale / André Martinet. – Paris : Armand Colin, 1985. – 266 p.